

Tenthoff – presentatie op 20 november 2015 / Herman Noordegraaf

Hoorn heeft markante mensen gekend die doorn non-conformisme en hun dissidente opvattingen van betekenis zijn geweest voor Hoorn en daarbuiten. Tot hen behoort degene wiens leven en werk in het boek dat nu gepresenteerd wordt aan de orde komt: de nu vrijwel vergeten Johannes Theodorus Tenthoff, die leefde van 1847 tot 1916 en van 1888 tot 1913 vrijzinnig-hervormd predikant was in Hoorn. Om het bijzondere van zijn leven en werk te kunnen begrijpen, moeten we uiteraard de tijd kennen waarin hij leefde. Dat was een tijd van scherpe tegenstellingen op velerlei gebied: godsdienstig, sociaaleconomisch en politiek. Het was de tijd waarin vooral binnen het protestantisme een harde strijd gevoerd werd tussen orthodoxen en vrijzinnigen (in woorden van die tijd: de modernen). De laatsten wilden het christelijk geloof in overeenstemming brengen met de ontwikkelingen in de wetenschap: hoe moesten verhalen in de bijbel over bijvoorbeeld de schepping en wonderen gezien worden in het licht van allerlei ontdekkingen in de natuurwetenschappen? Hoe moest met de bijbel omgegaan worden vanuit de zogeheten literaire kritiek, die allerlei verschillende bronnen van de bijbel identificeerde en soms tegenstrijdigheden tussen deze bloot legde. De orthodoxen zagen het modernisme als een verraad aan het christelijk geloof, de modernen vatten hun herinterpretatie van allerlei geloofswaarheden echter op als een poging om het mogelijk te maken voor moderne mensen om te kunnen geloven. Zij wilden juist het geloof behouden. De Waarheid was dus in het geding en dat betekende heftige discussies, die meer dan eens tot afsplitsingen van de Nederlandse Hervormde Kerk leidden. Tenthoff was in de tijd dat hij theologie studeerde in Utrecht overgegaan tot het modernisme. Hij heeft, zoals Arnoud Schaake dit beschrijft, zijn partij meegeblazen in de richtingstrijd die vooral de Nederlandse Hervormde Kerk kende. Toch ligt zijn belangrijkste bijdrage niet op dit front, maar op een ander en wel het sociale. Met de opkomende industrialisatie ontstond in Nederland de 'sociale quaestie': de arbeids- en levensomstandigheden van de arbeiders en hun gezinnen, die er een was van vaak bittere armoede en slechte arbeidsomstandigheden. Ook hier vinden we verschillende stromingen al naar gelang de antwoorden die men formuleerde. Liberalen die van elk staatsingrijpen afkerig waren, zagen vraagstukken als armoede en werkloosheid als de onvermijdelijke uitkomst van het vrije spel van de

sociaaleconomische krachten. Velen in de kerk bleven vasthouden aan de liefdadigheid en de armenzorg door diaconie en charitas, de bedeling van de armen. Binnen het christendom kwamen er echter ook hervormingsbewegingen, zoals in vrijzinnige kring de sociaalliberalen, die onder meer pleitten voor wetgeving ter verbetering van de arbeids- en leefomstandigheden van de arbeiders en hun gezinnen. Voorts waren er de christelijk-sociale stromingen die in samenwerking tussen werkgevers en vakbeweging het voornaamste middel zagen ter verbetering. En dan waren er de socialisten, die voor een deel in anarchistische stromingen hun bedding vond. De grootste groep zou echter de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) worden, die opgericht in 1894 ook langs de parlementaire weg aan de realisering van de socialistische samenleving wilde werken. De SDAP was in feite een emanciptiebeweging van het proletariaat die revolutionair streven combineerde met het opkomen voor allerlei concrete maatregelen als sociale wetgeving, verbetering van de arbeidsomstandigheden, betere huisvesting, beter onderwijs en nog meer. Welnu, het socialisme werd binnen de kerken op een uiterst felle wijze bestreden, zowel door orthodoxen als de meerderheid van de vrijzinnigen. Het was, zoals de leidsman van de Gereformeerden, de roemruchte Abraham Kuyper het uitdrukte, 'Marx of Christus!' De door de socialisten voorgestane revolutionaire veranderingen waren in strijd met de door God gegeven orde, de klassenstrijd met het gebod van de liefde. Aan de andere kant was er binnen het socialisme veel weerstand tegen kerken en christelijk geloof. Deze werd ingegeven door ervaringen in het alledaagse leven: kerken en christenen verzetten zich tegen veranderingen in de bestaande orde en erger nog, zij gebruikten het geloof om arbeiders te doen berusten in hun lot - religie is opium van het volk! Kortom: kerken/geloof en socialisme stonden tegenover elkaar als twee elkaar uitsluitende grootheden, als water en vuur. Christenen die vooral vanuit de bijbelse opvatting van gerechtigheid, het recht doen aan armen en verdrukten, kozen voor het socialisme vormden maar slechts een kleine groep, die steeds weer op twee fronten moesten vechten, binnen hun kerk en binnen de socialistische beweging. De christen-socialisten kreeg in 1902 rondom het blad *De Blijde Wereld* iets van een eigen organisatie. Daarvoor en daarnaast waren er enige predikanten, letterlijk op de vingers van een, later twee handen te tellen, die er openlijk voor uitkwamen dat zij zich achter het socialisme schaalden. Tot dezen behoorde de hoofdpersoon van ons

boek, Johannes Theodorus Tenthoff. Hij was een van de weinigen, ook in vrijzinnige kring, die opkwam voor recht en mensenwaarde binnen en buiten zijn kerkelijke gemeente en dit verbond met het goed recht van het socialisme. Dat zorgde voor beroering, die doordrong tot in de landelijke pers. Zo trok, om een voorbeeld te noemen, zijn debat met de voorman van het toenmalig socialisme, Ferdinand Domela Nieuwenhuis veel aandacht. Tenthoff was ook kritisch over het socialisme, met name in zijn opvattingen over de rol van de godsdienst. Hij deed dat echter steeds uit een solidariteit met de arbeiders. Daarbij had hij tevens een duidelijk oog voor de politieke rechten (kiesrecht!) van de arbeiders en ook van de vrouwen. In Hoorn heeft Tenthoff zich in woord en geschrift, in debatten in cursussen voor volksverheffing, in het optreden bij sociale conflicten, zoals een staking bij de sigarenfabriek en bij de spoorwegstaking in 1903, doen horen in de lokale samenleving en daarbuiten. Eigenlijk is zijn grootste invloed nog indirect geweest. Die loopt namelijk via de meest invloedrijke christen-socialist die Nederland gekend heeft, de vrijzinnig-hervormde dominee Willem Banning. Deze was de grote man van de Doorbraak, christenen die na de oorlog 'doorbraken' vanuit het confessionele kamp naar de nieuwe sociaaldemocratische partij, de Partij van de Arbeid die in 1946 werd opgericht. De Doorbraak doorbrak de antithese tussen christelijk geloof en sociaaldemocratie door op te komen voor het goed recht van de combinatie van christen en socialist. Het was Tenthoff die de toen nog jonge onderwijzer Willem Banning, in 1907 in Hoorn werkzaam, wees op de betekenis van het socialisme en van het christelijk geloof. Het was mede onder invloed van Tenthoff dat Banning theologie ging studeren om predikant te worden en langs die lijn te kunnen werken aan een betere wereld.

Tenthoff was een pionier, een 'rooie dominee', die zelf geen partijman was en daarom geen lid werd van de SDAP, maar zich toch verbonden wist met de socialistische beweging. Het was onvermijdelijk dat gezien de omstrede positie van de combinatie christen en socialist Tenthoff een eenzame positie had. Dat heeft hem zeker niet onberoerd gelaten, zowel fysiek als psychisch niet.

We mogen de auteur van dit boek, Arnoud Schaake, dankbaar zijn dat hij tijd en energie gestoken heeft in het schrijven van deze biografie. Veel dank daarvoor Arnoud!